

A FALA BERCIANA NA OBRA DE FERNÁNDEZ MORALES

Rosario Álvarez
Instituto da Lingua Galega
Universidade de Santiago de Compostela

Resumo: Situamos a escritura destes “ensaos” poéticos en “dialecto berciano” no seu contexto histórico, marcado pola eclosión da filoloxía como disciplina científica grazas ao impulso recibido do método histórico-comparativo, á súa vez enmarcado no pensamento evolucionista, que determina cambios importantes no pensamento científico contemporáneo. Mostramos que esta obra non é unha excepción, pois tamén outras en lingua galega xurdiron impulsadas por este interese pola orixe das linguas e os seus procesos de diversificación. Detémonos nas encargas de Mariano Cubí e no empeño e condicións de Fernández Morales para satisfacelas. Finalmente, comprobamos en que medida o retrato da variedade lingüística seleccionada foi fiel á realidade que quixo documentar.

Abstract: We place the writing of these poetical “essays” in the “Bierzo dialect” of Galician language in its historical context. A context that was marked by the emergence of Philology as a scientific discipline thanks to the impulse received from the historical-comparative method, which in turn was influenced by the idea of Evolution that produced important changes in contemporaneous scientific thought. We show that a book like *Ensayos poéticos en dialecto berciano* was not an exception, because other works written in Galician also appeared at the same time due to an interest in the origin and diversification of languages. We take a look at the requests made by Mariano Cubí and the efforts and conditions of Fernández Morales to fulfil them. Finally, we evaluate at what extent his portrayal of the Bierzo variety of Galician language was faithful to the linguistic reality he wanted to document.

Palabras chave: variación diatópica, lingua galega, dialecto berciano, Rexurdimento, Antonio Fernández Morales, Mariano Cubí.

Key words: diatopic variation, Galician language, Bierzo dialect, *Rexurdimento*, Antonio Fernández Morales, Mariano Cubí.

1. CONTEXTO

Antonio Fernández Morales publica os seus *Ensayos poéticos en dialecto berciano* en 1861, mais sabemos que a súa dedicación á escrita en lingua galega e a composición da obra comezou en 1847 (hai agora 170 anos). Chamamos a atención sobre dous detalles do título cos que xa nos está alertando, de forma explícita, de que este non é un libro de poemas convencional: son “ensayos” (isto é: ‘exámen, reconocimiento, prueba’, DRAE 1843) e están escritos en “dialecto berciano”. Chamamos a atención tamén sobre as datas, que nos colocan a mediados do século XIX, nun momento e contexto determinados na historia cultural e científica europea.

O século XIX é o século da eclosión da filoloxía como disciplina científica grazas ao grande impulso que lle deu á lingüística histórica o método histórico-comparativo, que caracteriza ben a primeira metade do século. A definición dun método empírico baseado na indución –en canto que da regularidade de certos feitos comprobables infire outros conxecturais, que se consideran válidos a pesar de que precisan ser demostrados– ábrelle as portas das universidades europeas e permítelle a súa expansión. O método nacera xa no século XVIII e nós podemos sentirnos orgullosos da contribución de Frei Martín Sarmiento, que cómpre mencionar aquí, sen nos estendermos, porque nos levaría moi lonxe do noso propósito presente. Grazas a este método, a través da comparación dos resultados contemporáneos e da definición das leis fonéticas que provocaron a diverxencia, podíase establecer cales linguas pertencían á mesma “familia” por teren unha orixe común (por ex., permitiu determinar que o latín e as súas fillas románicas, as linguas xermánicas, o grego e o sánscrito, entre moitas outras, remontan a unha orixe común, a pesar das grandes diferenzas actuais, que as fan incomprendibles mutuamente para os falantes modernos). O método permitía tamén establecer a secuencia e cronoloxía relativa das mudanzas sufridas desde a unidade inicial á diversidade actual, coa árbore xenealóxica da familia; nalgúns casos permitía así mesmo conxectar estadios hipotéticos –detectados pola evolución pero non comprobados na lingua oral do momento ou escrita en diferentes épocas– e mesmo reconstruír as propiedades de linguas supostas, imposibles xa de documentar.

Pois ben, o grande interese pola variación dialectal nesta altura do século XIX está conectado con esa preocupación principal pola orixe e evolución histórica das linguas. Dunha banda, compréndese que moitos dos trazos e solucións que axudarían a comprobar os chanzos hipotéticos da liña evolutiva das grandes linguas europeas ao longo da historia non se poden atopar nas súas modalidades canónicas: estas tenden a ser estándares, moi peneiradas por prescricións normativas, filtradas polo modelo “culto” e prestixiado imposto por sucesivas minorías ao longo dos séculos. Refórzase por iso o interese por recoller os dialectos, por

documentar variantes morfolóxicas e fonéticas que se afastan da norma convencional, polas palabras e acepcións que non pasaron á escrita e que por iso non conseguen chegar aos dicionarios. Doutra, o método histórico-comparativo esixe materiais básicos dos que obter datos comparables; por tanto cómpre o rexistro por escrito da realidade oral ou, no seu defecto, a creación literaria tentando reproducir da forma máis fiel posible as variedades dialectais.

Ben se percibe que o método comparativo e a idea xeral da evolución da lingua son equiparables aos que se mostran noutras áreas científicas tradicionais, como as ciencias da natureza. Por un lado, ao observar que o cambio leva cara á progresiva maior diversidade, como ocorreu nos seres vivos: pénsese en que a maior parte das linguas europeas actuais –e non só– pertencen á familia indoeuropea, polo que teñen unha orixe común. Por outro lado, como ocorreu cos seres vivos, non tódalas evolucións triunfaron, non tódalas especies sobreviviron: tamén nas linguas se abandonan trazos; tamén hai linguas, incluso familias de linguas, que desaparecen. Por iso, persoas sensibles á variación lingüística, como un ben patrimonial ou cultural de interese, senten o impulso de recoller para preservar ou de deixar rexistro escrito desa realidade que elas aínda están a tempo de testemuñar. Entre elas tamén don Antonio Fernández Morales, movido polo desexo –son palabras súas– “de legar á la posteridad monumentos escritos en los tan numerosos y diversos dialectos españoles, antes que, desapareciendo del todo, lleguen á fundirse en el idioma nacional” e de “dar una idea viva del subdialecto [do galego] que en él [O Bierzo] se habla” (Fernández 1861: 2).

Este interese coincide no tempo co idearium romántico, coa aparición dun sentimento patriótico e nacionalista en Europa, que volve á valorización do particular, do propio, do íntimo..., coa sensibilidade e a subxectividade colocadas en primeiro plano. Tamén no campo lingüístico cobran forza as formas que son expresión propia de comunidades de falantes afastadas da racionalidade normativa imposta polas grandes linguas de cultura occidentais. Cultívase o exótico e o diferencial, cobra valor o espontáneo, a suposta inxenuidade e naturalidade das sociedades afastadas das prescricións urbanas etc. Por iso florecen a recolleita e o estudo da literatura popular (romances, contos tradicionais, coplas, refráns...) e as literaturas en linguas “rexionais” (no sentido de nacionais sen estado) que ata ese momento careceran de cultivo ou o perderan (gaélico, provenzal, bretón, catalán... galego).

2. EMPRESAS SIMILARES

Nese contexto hai que comprender a contribución de don Antonio Fernández Morales co seu testemuño escrito da variedade románica falada no Bierzo. Coma outras personalidades do seu tempo, participa nunha empresa colectiva

de recolleita –filantrópica e con finalidade científica– da múltiple e complexa realidade lingüística que o rodea.

Xa no século XVIII, o padre xesuíta Lorenzo Hervás y Panduro (1735-1809), que moitos consideran o pai da lingüística comparada, fixera o seu gran *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas, y numeración, división, y clases de estas según la diversidad de sus idiomas y dialectos*¹, usando o método comparatista. No seu *Vocabulario poligloto con prolegomeni sopra piú do CL. lingue* (Cesena 1787), ofrece táboas que permiten comparar os resultados de palabras usuais para 63 conceptos (tipo auga, animal, peixe, lúa, deus, perna...) en 112 linguas de todo o mundo, entre elas a galega (xunto coa latina, portuguesa, española, valenciana, catalana, “guipuzcoana o vascuenze” e “biscaglina”). Hervás fixo aínda máis: pediulles a falantes nativos que lle recitasen oracións dominicais nas respectivas linguas (“di quasi tutti gl’idiomi conosciuti colla loro letterale traduzione”, 1787: 86), e en particular reuniu máis de trescentas versións de Noso Pai, para obter traducións facilmente comparables con que facer gramática comparada; conseguiu dúas versións galegas e –quizais non convencido por ningunha– decidiu de forma extraordinaria pór as dúas (como sinalou o profesor Alonso Montero, que as deu a coñecer e estudou hai xa medio século [1965: 355], a cantidade de “anomalías” das dúas versións son indicativas de que na altura o galego non era a lingua do rezo).

Outra mostra dese interese polas variedades lingüísticas non canónicas e da aceptación dos poetas para versificaren nelas é a coroa literaria dedicada ó diplomático aragonés José Nicolás de Azara y Perera (1730-1804), convocada en diversas publicacións periódicas no ano 1851 (Xove 1999). En *El Eco de Galicia*, fundado e dirixido por Neira de Mosquera (24/XII/1851) dise que “la corona poética dedicada al inmortal Azara publicará por medio de los *dialectos provinciales* [itálicas nosas] de España, los sentimientos espontáneos de sus hijos inspirados”, e anima á participación de Galicia nesta empresa. O promotor da coroa, Basilio Sebastián Castellanos de Losada, “Historiador de la Casa de Azara”, alentou o emprego do galego nas colaboracións, pois pretendía unha coroa con textos en tódalas linguas e dialectos de España (e non só). Non había unha esixencia de escribir en dialecto, e de feito non se pode dicir que as 21 contribucións galegas incluídas na *Corona* poética (1852: 10 en galego, 10 en castelán e 1 en latín) sexan mostras dialectais.

A importancia do asunto da variación de linguas e dialectos dentro da home-naxe a Azara confirmase aínda en dous aspectos máis. No feito de que na continuación dos volumes publicados, o *Álbum Azara* (1856) conteña un capítulo

1 Publicado en seis volumes entre 1800 e 1805, mais iniciado no exilio italiano (publicación previa entre 1778-1787).

dunhas cen páxinas (moitas delas do propio Castellanos, promotor da homenaxe) dedicadas a falar das linguas e da súa escritura, e en particular das linguas e dialectos de España (entre elas un par de páxinas sobre o “Dialecto Gallego”, que reproducen as “advertencias gramaticales” aparecidas no segundo volume, de 1854, de *Glorias del caballero Azara en el siglo XIX*). E no feito de que Castellanos solicitase a tradución da biografía de Azara, redactada por el mesmo, a outras linguas e dialectos peninsulares; a galega, feita polo ourensán José María Ferrer, é un dos poucos textos en prosa do primeiro rexurdimento en que se pode observar como se vai construíndo o modelo de galego culto escrito (Xove 1999).

Pódense mencionar aínda outras iniciativas semellantes, que contribuíron á colleita de versións a linguas diferentes dun mesmo texto. A mediados do século XIX, por iniciativa do abade Siré, director do seminario de Saint Sulpice (París), procúrase a tradución a unha gran diversidade de linguas da *Bula Ineffabilis*, do papa Pío IX, que define como dogma a inmaculada concepción de María (1854); conseguíronse arredor de 300 traducións, entre elas a galega e a asturiana. Un pouco máis adiante, no ano 1861, Louis Lucien Bonaparte encargou a tradución do *Evanxeo de San Mateo* a múltiples linguas. Tamén ao galego: inicialmente a Vicente Turnes, mais non contento co resultado, pediulle unha segunda versión a José Sánchez de Santa María (aínda hoxe descoñecido); esta saíu publicada en Londres en 1861 co título de *Observaciones comparativas sobre la pronunciación gallega, asturiana, castellana y portuguesa*, o que dá boa idea de cal era o propósito destas encargas.

Pois ben, este era o contexto. En distintos lugares de Europa, intelectuais ben formados, cultos, progresistas, están interesados na orixe das linguas e nos seus procesos de diversificación. Cun pé na lingüística e o outro na filosofía. Moitos deles masóns. Todos eles cunha actitude filantrópica.

3. A ENCARGA DE CUBÍ

Volvamos a don Antonio e os seus versos en lingua galega. Que o impulsor da escrita berciana de Fernández Morales foi Mariano Cubí i Soler sabémolo polo que ambos declaran nos capítulos introdutorios do libro editado en 1861. Fernández Morales manifesta no prólogo que foi “vivamente estimulado” polo “eminente frenólogo y filólogo”; pola súa parte, Mariano Cubí alude en varias pasaxes da súa “Introducción” ao seu rol de promotor da obra e ao feito de que os poemas que daquela vían a luz fosen realizados a instancias súas. Non sabemos con cales nin con cantas persoas máis entraría en contacto –directo ou epistolar– o lingüista catalán nas distintas comarcas do territorio galegófono para lles facer unha

proposición semellante nin se algunha outra máis cumpriu a súa promesa, como fixo o noso autor².

Mariano Cubí comeza a súa viaxe por España para difundir os principios e beneficios da frenoloxía, pero aproveita a ocasión para recadar información lingüística para a súa outra paixón: as linguas, a lingüística, a gramática comparada. En 1846 comeza en Oviedo a redacción das súas *Apuntaciones sobre lenguas i en espezialidad sobre el Castellano deduzidas de las observaciones que hago en mis viajes por España* (Cubí 1846-1847; Carballo 1969), a modo de diario de viaxe; no caderno, manuscrito, dá tamén noticias interesantes sobre a lingua galega, coa que entraría en contacto no ano 1847, demostrando grandes dotes de observación verbo do idioma falado na altura nos espazos en que se moveu. Interésanlle tanto as linguas e dialectos coma os códigos especiais de tipo gremial ou grupal (en Galicia, o *latín* dos cegos e o dos canteiros; en Asturias, o *bron* dos xagós ou caldeireiros de Avilés).

O interese de Cubí polas variedades lingüísticas é dobre. Nunha cara está o filólogo: non hai que esquecer que esta é a primeira vocación, formación e dedicación súa, a que o leva ao ensino de linguas en Europa e América, ata ser nomeado (1837) catedrático de idiomas modernos na Universidade de Luisiana. Pola outra está o frenólogo: tomando palabras súas, “grandes reuniones de hombres con órganos vocales i cerebrales diferentes, e influidos por mil circunstancias esencialmente diversas, no pueden nunca hablar de un mismo e idéntico modo” (Cubí 1860: vi)³.

A correspondencia entre Cubí e Fernández Morales desvelada por Héctor Silveiro (2017)⁴ confirma o que xa sabemos, comproba o que supoñiamos e, sobre todo, dá novos datos sobre unha circunstancia de todos coñecida: don Antonio non escribe os seus “ensayos poéticos” *motu proprio*, movido para a poesía por un impulso íntimo e para a lingua escolleita por un alento cívico a prol da causa da lingua galega na súa variedade berciana. El escribe poesía e faino nesta variedade concreta para cumprir cun compromiso adquirido con don Mariano: proporcionarlle mostras escritas deste dialecto.

Este feito distingue a obra de don Antonio da dos autores contemporáneos que o antecederon e seguiron na historia da escrita en galego. Os autores da primeira

2 De feito, na correspondencia Fernández Morales refírese a unha obra que está confeccionando Cubí, na que terá cabida unha das súas composicións. É de supoñer que esta acompañará outras do mesmo teor.

3 A frenoloxía afirmaba que hai unha correlación entre a forma do cranio, que –sempre segundo eles– determina a do cerebro, co carácter e os trazos da personalidade. Por que non explorar se tamén se correlaciona coa lingua?

4 Agradecemos a xenerosidade de Héctor Silveiro, que nos facilitou os textos e as súas transcricións aínda inéditas. Os excertos da correspondencia que se citan son tirados dese corpus, que, segundo nos participa o autor, a RAG editará proximamente.

metade do século XIX –que reunimos nos *Papés I e II* (2008, 2012)– tiñan motivacións de diverso tipo: para moitos deles, o uso da lingua galega era un requisito necesario para dar verosimilitude ao carácter popular –isto é, ‘emanado do pobo, nacido da nación’– dos seus escritos con obxectivo de mobilización política e social; outros estaban movidos por un impulso reivindicador da lingua dos seus ancestros e do seu pobo. O propio Juan Manuel Pintos –en certos sentidos paralelo de Fernández Morales– proclama os seus motivos xa no primeiro texto coñecido, cando en 1842 lle escribe a seu pai unha carta en verso para lle comunicar o nacemento do primeiro fillo: “Meu querido Pai / Non s’asañe, prego, / s’esta carta escribo / posta nestes versos, / nin tome cabuxo / s’o castelán deixo / *por falar na fala / dos nosos galegos,* / qu’inda nela podo, / sin poñer un erro, / *espricar ben craro / tod’os meus conceutos*” [cursivas nosas].

Ningunha destas motivacións vale para Fernández Morales: o seu aprecio xeral pola variación lingüística sería máis intenso e conmovente respecto das variedades máis próximas na súa contorna, pero non ten un afán reivindicativo do seu status nin pretende demostrar a súa validez universal. De feito, el de inicio non parece ter tan claro coma Pintos que a lingua en que escribe sexa válida para todo uso e situación, para “explicar tod’os seus conceptos”; repárese no primeiro dos comentarios que acompaña o poema en oitavas que remite a Cubí en 1847:

Disonará justamente que haya usado del verso heróico en un dialecto ó mas bien jerga tan chavacana, y mas propia para cantar disparates y chascarrillos, que para expresar una idea séria y con pretensiones de elevadas; pero lo he intentado en las anteriores octavas reales, porque se me figuraba, y aun lo creo, aunque no lo haya alcanzado, que puede muy bien en este dialecto, por abundar en sinónimos, si bien en su mayor parte charros y ridículos, espresarse un concepto elevado, una concepción sublime. V. me dirá si opina como yo.

E no Prólogo aos *Ensayos*,

Verdad que hoy aparecería ridiculo hablar desde la academia, ó de la cátedra, y hasta en la familiar conversacion entre las gentes de la clase media el lenguaje de los dialectos (Fernández 1861: 4).

A correspondencia coñecida ata agora⁵ non concreta como e cal foi a encarga nin o seu alcance, pero hai referencias explícitas a que xa no ano 1847 el está

5 Ogallá en breve prazo poida ser completada. Convidamos os estudosos a localizar, probablemente en arquivos cataláns, os papeis deixados por don Mariano ao seu íntimo amigo, o ferrolán Manuel Torrente

tratando de cumprir co “encargo” que Cubí lle fixo e ao que el se comprometeu. Semella, en todo caso, que a encarga non foi feita toda xunta, pois en diferentes cartas hai referencias a buscas ou tarefas diferentes; así, por exemplo, en xullo do 48, Fernández Morales refírese expresamente á versión en leonés (comarca de La Cepeda) da parábola do fillo pródigo, “como V. me encargó y que le remito adjunta”; ou expresións de despedida, ao concluír os comentarios sobre un envío, “Si necesita más, avise luego” (4/IX/47).

Parece evidente que Fernández Morales de inicio se comprometeu a enviarlle mostras escritas en dialecto berciano (e non só), pero non atopa escritos nin escritores. Non dá con mostras en prosa, a pesar de que busca e rebusca “noticias ou escritos d’aquesta sierga”, de modo que, ao non dar conseguido “nin unha carta escrita”, para compracelo, ponse ao labor de redactar el mesmo a misiva. Tampouco as atopa en verso, nin escritores locais que poidan resolver o problema (“Aquí no hay quien pueda hacer las composiciones que V. necesita, porque ninguno se ha dedicado a la poesía”), de modo que se pon ao labor de facer el mesmo un poema en oitavas reais e outro en quintillas, acompañados das respectivas traducións. Di el, que “el objeto es el que V. vea algún escrito en esta jerga”. Don Antonio é escritor de ensaios dramáticos e tamén fai incursións na poesía, polo que, para saíren do paso, ofrécese a “componer algo en Berciano, ó poner en este dialecto algunhas composiciones de mis poesías”.

Chegados a este punto, cómpre un aparte para unha aclaración necesaria. Non debe entenderse *jerga* co sentido pexorativo actual senón como ‘modo de falar que se afasta do común e por iso pode causar estrañeza, ser escuro ou dificultoso de entender’. Debe terse en conta que, como era común daquela, hai unha escala de valoración determinada pola progresiva deturpación e afastamento do ideal (a unidade primixenia ou o padrón de cada lingua): o fiel está na *lingua* (serve de medio, oral ou escrita, entre as persoas máis instruídas), logo está o *dialecto* (variedades vulgares dunha lingua entre a xente humilde, rústica ou menos instruída, que raramente escribe), logo aínda a *xerga*. En todo caso, como apunta Héctor Silveiro (2017) no seu traballo sobre este epistolario, a medida que foi coñecendo mellor o dialecto e profundando na comparación coas variedades que o circundan, foi variando: *xerga* > *dialecto* > *subdialecto* do galego⁶. Inflúe neste cambio o significado terminolóxico que Cubí lle dá ao termo *jerga*, dentro da escala linguas > dialectos > *xergas*: “son hablas artificiales formadas a voluntad por la

Flores (1829-1916), radicado en Barcelona.

6 Que á súa vez, seguindo a terminoloxía de Cubí, sería dialecto do *español*, concibido non como ‘castelán’ senón de maneira moito máis abranxente.

jente a quien conviene, comunicándose, ocultar sus ideas de los demás” (ou sexa, o barallete e códigos deste tipo; 1860: XIII).

Pola correspondencia sabemos que o monllo de composicións poéticas que logo tomou forma de libro estivo precedido doutras mostras lingüísticas, tanto en variedades do galego coma en variedades do leonés. A primeira carta que lle escribe, traducida por el mesmo ao galego (sempre na variedade berciana escolllida), encóntrase entre as primeiras mostras en galego do estilo epistolar. Tamén en dialecto berciano, envía un poema en oitavas, con anotacións de diverso tipo, entre as que abundan as referidas á resolución de problemas grafemáticos e á pronuncia, e un poema en quintillas, ambos acompañados de tradución. Remite logo outros poemas en galego berciano, con anotacións léxicas, un deles con referencias expresas ás particularidades da fala de Cacabelos fronte a outras veciñas. Entrega a versión da parábola do fillo pródigo en dúas variedades: unha galega, na mesma modalidade dos outros textos, e outra que fai na Cepeda, “una delas localidades de esta Provincia en donde se conserban mejor todavía los vestijios del antiguo idioma”, referíndose obviamente a unha variedade leonesa.

Ambos teñen preocupacións similares pola descrición da fala popular, pola comparación lingüística, pola pureza/hibridación, pola pronuncia e grafía... e pola filiación lingüística. Son, en definitiva, homes cultos do seu tempo.

4. A LINGUA DO BIERZO BAIXO

Para retratar a lingua do Bierzo escolle o territorio que lle semella máis acaído. Segundo el mesmo explica na introdución, co fin de evitar a contaminación do castelán polo leste e a das variedades galegas veciñas polo oeste, para poder “presentar el berciano en su mas aislada individualidad, ó lo mas puro y castizo posible, he adoptado para estos Ensayos el lenguaje que se habla en el centro del Bierzo bajo, ó sea el que se halla encerrado dentro de los límites de su valle” (Fernández 1861: 5).

Escollido o lugar, cumpriu aínda unha decisión máis, sobre a variedade social. Tomando de novo palabras súas na correspondencia con Cubí, di “hen imitao á fala (también lenguaxe) das aldeyas” e máis adiante “N’as quintillas [...] ya me ceñin en todo á ó lenguaxe vulgar”.

Cando hai algo máis de dúas décadas nos puxemos á tarefa de estudar e avaliar a lingua de Fernández Morales (Álvarez 1996), movíannos tres obxectivos interrelacionados: (1°) avaliar a corrección da súa imitación da lingua autóctona desta rexión e a vixencia do seu testemuño, vistos á luz dos grandes progresos realizados modernamente en materia de xeografía lingüística (que proporcionan información suficiente sobre a variación lingüística no Bierzo) e do baleirado

doutras obras de recolleita no mesmo ámbito (narracións, literatura oral etc.); (2º) proseguir o seu labor para un mellor coñecemento da lingua falada no occidente da provincia de León, atendendo aos trazos que a afastan ou achegan á das terras galegas veciñas e ao grao de uniformidade interna (mesmo para comprobar se na súa singularidade hai unha xustificación secundaria do intento de cultivo literario); (3º) contribuír a caracterizar desde a perspectiva da historia do galego escrito o modelo lingüístico do autor dun dos primeiros libros escritos en galego nos albores do Rexurdimento.

Tras analizar polo miúdo os trazos escollidos por el neste retrato, entre as posibles variantes dialectais galegas no campo da morfoloxía nominal, pronominal, verbal etc. (por caso *inclinacións*, *folgazáis*, *camín* (= *camino*) / *camiños*, os *péis*, as *maos*, *tu*, *cantein*, *cantaréin*, *cuidáis* etc.), chegamos á conclusión, que seguimos mantendo, de que don Antonio Fernández Morales logrou o seu obxectivo de nos transmitir, nos seus *Ensayos poéticos*, un espléndido retrato do galego berciano da súa época, moi semellante polo demais ao que aínda hoxe se fala no mesmo territorio. É esta unha variedade do galego oriental, coa maior parte dos trazos compartidos coas que falan os galegofalantes das comarcas luguesas e ourensás veciñas: non ten, xa que logo, a singularidade que lle atribuíra Fernández Morales, resultante de comparar as solucións bercianas coas máis representadas no galego “común” escrito na súa época, basicamente occidentais.

Advírtese nel, tanto na gramática coma no léxico, un compromiso firme de ser fiel á lingua espontánea da comarca, que o leva a non falsear a realidade á procura do que “debera ser”. Con certeza non se lle oculta que certas formas son castelanismos, mais non por iso deixa de usalas suplantándoas polas que podería considerar máis correctamente galegas ou bercianas. Esa obxectividade e imparcialidade, propias dun naturalista, confírenlle aínda máis valor ó seu testemuño.

No noso percorrido a través da súa gramática, apenas detectamos desviacións gramaticais atribuíbles á influencia da lingua de instalación do autor (o castelán); en todo caso, non eran problemas que non se puideran detectar en grao semellante en autores galegófonsos doutras comarcas, moitas veces debidas a convencións da lingua “literaria” ou ás esixencias da versificación. Cómpre engadir, ademais, que estas pequenas eivas se ven sobradamente compensadas tanto polo testemuño de solucións autóctonas, anteriores a uniformizacións máis modernas ou á entrada de castelanismos máis recentes, coma pola súa vontade de fidelidade á lingua espontánea, que nos permite datar moi axustadamente innovacións e interferencias.

En definitiva, don Antonio Fernández Morales pretendeu facer un retrato do natural dunha variedade lingüística –a do galego falado no Bierzo– e todo indica que logrou o seu propósito dando unha imaxe bastante fiel da realidade lingüística

do momento. Unha imaxe fiel da lingua dos antepasados de moitos dos presentes, que poden considerarse por iso privilexiados: as voces dos seus devanceiros foron recollidas co rigor do científico, coa destreza do poeta e co aprecio dun home instalado na modernidade do seu tempo. Viven para sempre na súa obra.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alonso Montero, Xesús (1965): “Dos versiones gallegas del Padrenuestro en el siglo XVIII”, *Compostellanum* 10/2, 355-357.
- Álvarez, Rosario (1996): “Na estrema do galego: a lingua do Bierzo Baixo transmitida por Fernández y Morales”, en Ramón Lorenzo e Rosario Álvarez (coord.), *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago de Compostela: Universidade, 157-202. [Reprod. en Fernández 2003: 49-108].
- Carballo Calero, Ricardo (1969): “Un manuscrito de D. Mariano Cubí y Soler (Observaciones sobre el gallego y otras curiosidades lingüísticas)”, *Cuadernos de Estudios Gallegos* 24, 275-289.
- Cubí Soler, Mariano (1846-1847): [Libro de notas de Mariano Cubí]. Arquivo da Real Academia Galega, *Fondo Familia Martínez Morás*, C 338/2.
- (1860): “Introducción”, en Fernández 2003: III-XXXV.
- DRAE = *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*. Real Academia Española. Disponible en: <http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtllle>.
- Fernández Morales, Antonio (2003 [1861]): *Ensayos poéticos en dialecto berciano / por el comandante de infantería e inspector provincial de estadística, D. Antonio Fernández y Morales, con una introducción sobre lenguas, dialectos, subdialectos y jergas en general, y el origen del berciano, lengua y dialectos castellanos y gallegos en particular, por D. Mariano Cubí y Soler, autor de varias obras filológicas, fundador de dos colegios literarios, y propagador de la frenología en España*. Ponferrada: Instituto de Estudios Bercianos.
- Hervás y Panduro, Lorenzo (1787): *Saggio pratico delle lingue...* Cesena: Per Gregorio Biasini.
- Papés I* = Mariño Paz, Ramón, Xosé Ramón Barreiro Fernández e Rosa Aneiros Díaz (eds.) (2008): *Papés d'emprenta condenada. A escrita galega entre 1797 e 1846*. Santiago de Compostela: Consello de Cultura Galega. Disponible en: <http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=69>.
- Papés II* = Mariño Paz, Ramón (ed.) (2012): *Papés d'emprenta condenada (II). Lingua galega e comunicación nos inicios da Idade Contemporánea*. Santiago de Compostela: Consello de Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega. Disponible en: <http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=1541>.

- Silveiro, Hector (2017): “As cartas autógrafas de Antonio Fernández Morales, un autor berciano no rexurdimento galego”, *Bierzo* 35, 81-107.
- Xove Ferreiro, Xosé (1999): “Noticia da colaboración galega na coroa de Azara”, en Rosario Álvarez e Dolores Vilavedra (eds.), *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor X. Alonso Montero*. Vol. 2. Santiago de Compostela: Universidade, 1631-1649.